

elnökéhez, kit egyszersmind a Kazinczy-bizottság elnökének is vélt a közönség, mindennemű a Kazinczy-alapítványra vonatkozó igények intézettek, az ő kérésére határozta el magát az akadémiai Igazgató Tanács, hogy e mondhatni gazdátlan alapítvány ügyének mibenlétét megvizsgálja, azt pedig hogy kezelését is átvegyem a vizsgálat eredményétől függeszté föl. Attól fogva hozzákezdett e minden irányban bebonyolított ügy tisztázásához – melynek zavarait növelte az, hogy a volt bizottság jegyzőkönyvei, jegyzője halála után nem voltak feltalálhatók – az alapvagyon számadásait kezdettől fogva megvizsgáltatta és most kötelességének tartja az ügy tisztázását, rendezését folytatni és bevégezni. Ha ezt közelebb megteheti értesíteni fogja Zemplén Megye Közönségét az eredményről.

Maradván teljes tisztelettel
Pesten 1872. november 6.

Arany János
főtitkár

Zemplén megye levéltára.
Törvényhatósági Biz. i. 33/1873.

A Tekintetes közönségnek
alázatos szolgát
Csengery Antal
akadémiai másodelnök

Közlí: Dr. Högye István

Az első köztéri Széchenyi-szobor

Az országban álló Széchenyi-szobrok nagy részét a múlt század végén, a századfordulón emelték. Már hónapokkal Széchenyi István halála után akciók indultak Széchenyi-szobrok létesítésére, ezeket azonban – a Pest város által emelendő országos emlékszobor kivételével – nem közterekre szánták, hanem kulturális, tudományos intézményekbe. Pest város tanácsa 1860. április 30-i ülésén határozta el, hogy felállítja Széchenyi István mellszobrát a városháza tanácstermében. Hónapokig folytak a Széchenyi-gyászünnepek az országban és külföldön, Erdélytől Angliáig (Londonban 1860. augusztus 11.). 1860 nyarán Kolozsvárt teret neveznek el Széchenyiről, 1861-től pedig már Sopronban is van Széchenyi tér. A soproniak már ekkor akartak Széchenyi-szobrot emelni, de erre csak az 1890-es években került sor, mint ahogyan a többi Széchenyi-szobrot is ezekben az években állították fel. Egy kivétel azonban akadt...

A pusztacsaládi (Sopron megye) általános iskola előtt egy közepes nagyságú szobor emelkedik. A katonás alakban Szt. Istvánra ismerhet a látogató. A szobor, mint ez a feliratából is kiténik, 1860-ban készült. (Lásd a hátsó borítón.)

Mit keres Szt. István szobra Pusztacsaládon, illetve miért éppen Szt. Istvánnak emeltek szobrot a falut akkor birtokló Széchenyiek? A pusztacsaládi templomnak Keresztelő Szt. János a védőszentje. Az ő életének egyik mozzanatát ábrázolja a templom oltárképe. Ugyancsak Keresztelő Szt. János napján van és volt már a XIX. században – sőt korábban is – a templom és a falu búcsúja is.

A szobrot jobban szemügyre véve megállapítható, hogy a szoboralak – öltözetétől függetlenül – tulajdonképpen a legnagyobb magyart, Széchenyi Istvánt ábrázolja, és a Szt. István-jelmez csak azért van rajta, hogy ne váljék mindenki számára azonnal felismerhetővé.



ZÉCHENYI ISTVÁN MELLÉSZOBRA. (Gasser bécsi szobrász mintája)

Számos Széchenyi-szobor van az országban, közülük több Sopron megyében. Ez érthető is, hiszen a Széchenyi-birtokok központja, s így Széchenyi tevékenységének egyik jellegzetes színtere Sopron megye volt, főleg Nagycenk. Itt állt a család kastélya, és az itteni temetőben, a családi mauzóleumban nyugszik egyszerű márványtábla mögött Sopron megye legnagyobb közéleti alkotó férfiúja, akit halálba hajszolt az osztrák önkény.

A Széchenyi-szobrokat bizonyos ikonográfiai séma jellemzi. Széchenyi magas emelvényen áll ugyanabban a huszárcapitányi díszöltözetben, mentével, melyet a Magyar Tudományos Akadémia alapításakor viselt. Karja előrelenyúl, az alkotást, tetterőt jelképezve. Inkább csak a szobrok méreteiben van eltérés, az ábrázolás többnyire hasonló.

A pusztacsaládi szobor nem követi és nem is követheti ezt az ikonográfiai sémát, hiszen az 1860-as évek legvégén, amikor készült, ez a séma még nem is alakult ki. Másrészt a szobor Széchenyi Istvánt Szt. István alakjába rejti. Nemcsak ezt a tényt írták meg a falu és a Széchenyi család hagyományai alapján, hanem a szobor születésének körülményei is ismeretesek az irodalomból. Mindez összefügg Pusztacsalád történetével, a falu és a Széchenyi család kapcsolatával.

A Széchenyi-birtokok szomszédságában levő pusztacsaládi birtokot 1858-ban sikerült a családnak – Széchenyi István elgondolása szerint – megvásárolnia a Festeticsektől. Minthogy Széchenyi ekkor, a döblingi-tébolyda lakójaként, cselekvőképességében korlátozva volt, a vételi szerződést felesége, *Seiler Crescentia* írta alá, két fiuk Béla és Ödön javára.

A kis falu (Pusztacsalád) két egymásra merőleges utcából áll. A Csapod–Iván és az Újkér felé vezető utca keresztelődésében áll az iskola. A család úgy döntött, hogy ebben az isten háta mögötti faluban kell a tragikus halált halt Széchenyi szobrát felállítani, de úgy, hogy az István király ünnepén – Széchenyi névnapján – 1860. augusztus 20-án már álljon. A szobor nyíltan nem ábrázolhatta Széchenyit, ezért határozta el a szűkebb családi tanács: *Crescentia* asszony és két fia, Béla és Ödön, hogy a szoboralakon Szt. István, az első magyar király öltözéke legyen, és a Legnagyobb Magyar arcát mintázzák rá a katonaalakra. A mintát az osztrák Hans Anton *Gasser* által (1817–1868) 1859-ben, Döblingben készített mellszobor szolgáltatta. A mellkép a depresszióba esett Széchenyit mutatja, akit már az öngyilkosság gondolata foglalkoztat. *Gasser* bejár Döblingbe Széchenyihez, akivel bensőséges baráti viszonyban volt. A Napló szerint többször ebédeltek és vacsoráztak együtt, sőt Széchenyi még titkait is megosztotta vele. *Gasser* a beteg, tépelődő, gyakran gondolataiba merülő Széchenyit mintázta meg, akit nemzetének gondjai, problémái foglalkoztatnak. Az Akadémiát alapító Széchenyi képe – az idealizált férfiarca – megfelelt a XIX. század vége és a XX. század eleje Széchenyi eszményének, de a kortársak – köztük felesége és fiai – olyannak akarták látni Széchenyit, amilyen élete végén, a valóságban volt, ezért ragaszkodtak *Gasser* cseppet sem idealizáló szobrához. Ez a szobor-Széchenyit megviselt arccal, öregnek ábrázolja, s akik még a daliás huszárcapitányra emlékeznek, nem vagy csak alig ismernek rá Széchenyi vonásaira.

A család arra számított, hogy Széchenyinek ez a késői ábrázolása nem ismert annyira, hogy az emberek első pillanatra felismerjék, ennek ellenére *Gasser* portréja nem maradt sokáig rejtve a nemzet előtt. Népszerűsítése már közvetlenül az elkészülés után megkezdődött a bécsi császári és királyi porcelángyár útján.

Gasser szobra két kis méretű porcelán plasztikának is mintául szolgált. Ezeket *Gasser* szobrának elkészülte és a gyár megszűnése (1864) közti években készítette és terjesztette a bécsi gyár, egyiket a megtévesztő 1838-as évszámmal. Ugyanakkor aligha vitatható, hogy mindkét plasztika *Gasser* szobrához nyúlik vissza. Ennek ellenére a két plasztika között lényeges különbség van. Ez kiderül, ha összevetjük ezeket *Gasser* Vasárnapi Ujságban (1891. szeptember 27.) publikált szoborillusztrációjával. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a soproni Liszt Ferenc Múzeum tulajdonában levő bisquit¹-mellképen Széchenyi arca öregebb, meggyötörtebb, mint azon a porcelán plasztikán, mely *Nagy Márton* pesti műgyűjtőé. *Nagy Márton* Széchenyi-porcelánján a szakáll nagyobb, göndörebb, mint a soproni változaton. Ez azt mutatja, hogy bár mindkét plasztika *Gasser* 1859-es modelljéhez nyúlik vissza, az egyik változatot átdolgozták, ennek következtében karakterben sem egészen hűen adták vissza.

Nagy Márton Széchenyi-mellszobra a figyelemreméltóbb, nemcsak ezért, mert ezen Széchenyi karakterisztikusabb, hanem azért is, mert jobban érvényesül rajta *Gasser* főlényes plasztikai biztonsága, anyagkezelése. Nem tudjuk, mi tette szükségessé a két plasztika közötti eltérést. Közrejátszhattak ebben a porcelán mögött álló eltérő érdekek és a két mintázó közti tudásbeli különbség is.

Az eredeti *Gasser*-mű vagy a két bisquit-szobor szolgált-e mintául a pusztacsaládi szobor Széchenyi-fejéhez, nem tudjuk. Tény, hogy *Gasser* szobra nemcsak olcsón megvehető vitrintárgy formájában, hanem köztéri szobor mintájaként is szolgálta és szolgálhatja ma is a Legnagyobb Magyar emléket, hiszen a szobor ma is ugyanott áll, ahol 1860 augusztusában felállították.

A szobor készítőjének neve is ismeretes: *Höller György* soproni kőfaragó – mint ezt a szoborról készült nyugtája tanúsítja. Eszerint a szobor, a családi döntésnek megfelelően 1860. augusztus 20-án már állt

¹ Bisquit = mázatlan porcelán.

Pusztacsalád főterén. Egykori kimutatások szerint teljes költsége 209 forint 16 krajcár volt, melyből a soproni kőfaragó kerekén 150 forintot vett fel. Szinte majdnem az egész költséget közadakozásból teremtetették elő, a családnak mindössze 10 forint 36 krajcárt kellett a költségekhez hozzátennie.

Egy tévedést kell korrigálnunk: az irodalomban úgy szerepel, mintha Széchenyi fiatalabbik fia, Ödön lett volna a szobor felállításának kezdeményezője (*Czenk: A pusztacsaládi Szt. István-szobor regényes története, Sopron megyei Népiújság, 1937. szeptember 12.*). Ezzel szemben nem Ödön, hanem az elsőszülött Béla vállalta, mint kegyúr a szobor „patronusságát”, 9 nappal annak felállítása előtt, vagyis augusztus 11-én. A kegyúr a szobor örökös fenntartására kötelezte magát annak a 25 osztrák forintnak a kamatjából, mely ugyancsak a 100 (meg nem nevezett) személy adakozásából gyűlt össze, *Kurucz Lajos Pusztacsaládon, 1860. augusztus 25-én* készített kimutatása szerint. A szomszédos Csapod 1873-as püspöklátogatási jegyzőkönyve sem Ödönt, hanem Széchenyi Bélát tekinti a szobor létrehozójának és fenntartójának. Az elsőszülött fiú volt az, aki a közadakozást irányította úgy, hogy az ajándékozók neve se derüljön ki. Csak egy adakozó neve maradt fenn: *Pongrácz Vendel* csapodi plébánosé, aki bátran vállalta a tiltott akcióban való részvételt. De vállalta a kockázatot *Simor János* győri megyéspüspök, a későbbi gyűjtőmecenás esztergomi érsek is, aki 1860. augusztus 16-i dátummal engedélyezte a szobor felállítását egyházmegyéje területén.

A szobor több mint 120 éves. Az idő megviselte a gyenge homokkövet. Különösen a szobor hátsó, északi része mállékony, a ráülepedett moha miatt is. Az illetékeseknek sürgősen intézkedniük kellene a szobor állagának védelmében.

Katona Imre

Adalékok a Heves megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vizsgálatához*

Az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebb figyelem fordult azon levéltári és más közgyűjteményi iratanyagok felé, amelyek még hasznos szempontokat nyújthatnak a néprajzi kutatás számára, de eddig csupán esetlegesen kerültek felhasználásra és értelmezésre. Ezek a források jelentékeny szerepet játszhatnak akkor, ha az emlékezet útján gyűjtött anyagot az idő nagyobb egységében kívánjuk elhelyezni, rendszerezni. Az egy-egy család és gazdaság felszereltségét, különböző tárgyi és eszközkészletét feltüntető *hagyatéki leltárak* (inventariumok) anyagának vizsgálata és feldolgozása hazánkban jelenleg már több helyütt folyik, s várhatóan az első nagyobb anyagközlések fogják kimutatni, hogy milyen mélységben és valóságossággal kaphat a korábbi évszázadokban élt elődök életmódjára vonatkozó kérdéseire választ ezek alapján a néprajzkutató és a gazdaságtörténész. Az inventariumok mellett azonban fel kell hívunk a figyelmet egy szintén jelentős és hozzáférhető irategyüttesre, az *egyházlátogatási jegyzőkönyvek* (Canonica visitatiók) anyagára.¹

Ezek (eltekintve most a dunántúliaktól) a vidékünket nagyban érintő hódoltsági viszonyok miatt a legrészletesebben többnyire a XVIII–XIX. századból maradtak fenn. A korábban mind egyházszerve-

*A témával kapcsolatosan lásd még Lánosz József írását a vértesszőlősi egyházlátogatási jegyzőkönyvről a *Honismeret* 1982. 4. számában. (Szerk.)

¹*Huszár Elemér: Az egyházmegye látogatása. Hittudomány folyóirat, 1909. 460. old., valamint uo. 1910. 42–92. old.*

²1805-től több település (pl. Sarud, Újlőrincfalva, Tiszanána) vizitációs anyaga vagy annak másolata az egyházmegye átszervezése után a szatmári püspökség levéltárába került át. – A „Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék” közigazgatási rendszere 1569–1876 között állott fenn. Lásd: *Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger, 1955., valamint uő.: Az egri érsekség leveitara. Levéltárak Országos Központja kiadványai. Eger, 1957. A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger, 1958.*

³Az Egri Érseki Levéltár (EEL) canonica visitatiókainak település szerinti anyaga jelzeteit közli *Soós Imre* 1957. – A teljes anyag mikrofilmen rögzítve 1981-ben került az Országos Levéltártól a Heves megyei Levéltárba (HML).

⁴EEL: 3412–3603. r. sz.

⁵Ehhez nyújt értelmezőszótár-szerű segédletet *Varga Imre: A Canonica Visitatio értelmező szótára. Vigília, 1978. 3. sz. 200–204. old.*